

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.70>

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗМІСТІ ПРЕДМЕТУ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лавренюк О.Ю.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0009-0009-5774-379X*

Лавренюк О.О.,

*здобувач інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Лавренюк О.Ю., Лавренюк О.О. Волонтерська діяльність у змісті предмету права соціального забезпечення.

Визначено, що право соціального забезпечення здійснює регулювання суспільних відносин, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення, соціальних послуг, допомоги особам, які знаходяться в умовах дії екстраординарних обставин, що сприяють доповненню правового статусу таких осіб низкою додаткових прав, унормованих в межах положень даної галузі права.

Зазначено, що поряд з органами публічної адміністрації до реалізації соціальної функції держави залучені також і громадські організації та окремі особи. Основною діяльністю останніх є надання соціальних послуг, що забезпечує реалізацію соціальної функції держави у всіх сферах суспільного буття, зокрема в межах реалізації змісту суспільних відносин, що є предметом права соціального забезпечення.

У предметі права соціального забезпечення диференційовано сервісні суб'єкти права соціального забезпечення, які наділені відповідною соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю, що реалізується у формі надання відповідних соціальних послуг особам, які входять в число таких, що потребують соціальної допомоги та відповідного соціального забезпечення.

Наголошено, що волонтерська діяльність є формою благодійництва й охоплюється такими ознаками: добровільність, соціальна спрямованість, безоплатність, неприбутковість, здійснюється суб'єктом зі спеціальним правовим статусом, ґрунтується на договірних засадах, має допоміжний або представницький характер, має певні винятки за суб'єктом та сферою здійснення.

Звернена увага, що така діяльність в українському суспільстві відзначається наступними рисами: висока самоорганізація; відтворює високий рівень формування громадянського суспільства, оперативність; корелятивність з відповідною підприємницькою діяльністю у тій чи іншій сфері; перехід від тимчасового до постійного характеру як соціального інституту. Особа, яка здійснює волонтерську діяльність, стає суб'єктом реалізації соціальної функції публічної адміністрації, тим самим забезпечуючи підміну останньої інституціями громадянського суспільства.

Відзначено, що в межах предмету права соціального забезпечення частина напрямів волонтерської діяльності займає гідне місце, що обґрунтоване релевантними повноваженнями таких суб'єктів й спрямованістю їх роботи в межах чинного законодавства.

Ключові слова: волонтерська діяльність, право соціального забезпечення, предмет права соціального забезпечення, правова природа, соціальна функція, суб'єкти.

Lavreniuk O.Y., Lavreniuk O.O. Volunteer work in the context of social security law.

The author determines that social security law regulates social relations related to the provision of material support, social services, and assistance to persons who find themselves in extraordinary circumstances, contributing to the legal status of such persons with a number of additional rights regulated within the provisions of this branch of law.

It is noted that, along with public administration bodies, public organizations and individuals are also involved in the implementation of the social function of the state. The main activity of the latter is the provision of social services, which ensures the implementation of the social function of the state in all spheres of public life, in particular within the framework of the implementation of social relations, which are the subject of social security law.

The subject of social security law differentiates between social security service providers that have the relevant social security legal capacity, which is exercised in the form of providing relevant social services to persons who are in need of social assistance and relevant social security.

It is emphasized that volunteer activity is a form of charity and is characterized by the following features: voluntariness, social orientation, gratuitousness, non-profitability, carried out by an entity with special legal status, based on contractual principles, has an auxiliary or representative nature, and has certain exceptions depending on the entity and sphere of implementation.

It is noted that such activities in Ukrainian society are characterized by the following features: high self-organization; reproduction of a high level of civil society formation, efficiency; correlation with relevant entrepreneurial activities in one sphere or another; transition from temporary to permanent nature as a social institution. A person who carries out volunteer activities becomes a subject of the social function of public administration, thereby ensuring the replacement of the latter by civil society institutions.

It has been noted that within the subject of social security law, some areas of volunteer activity occupy a worthy place, which is justified by the relevant powers of such entities and the focus of their work within the framework of current legislation.

Key words: volunteer activity, social security law, subject of social security law, legal nature, social function, subjects.

Постановка проблеми. Інформаційне або постіндустріальне суспільство набуло низки характерних рис, які принагідно вирізняють його з поміж інших періодів існування людства. Серед останніх є як позитивні, так і негативні надбання, які є релевантними таким категоріям, як глобалізація, інтенсифікація, діджиталізація, ризиковість певних соціальних та економічних процесів, прогресивний розвиток всіх сфер соціуму тощо. Це породжує акселерацію певних деструктивних процесів внутрішнього та зовнішнього суспільного походження, антропогенного й природного характеру. Все це призводить до ситуації, коли особа, перебуваючи в суспільстві, може залишитись безпомічною та вразливою істотою, яка позбавлена суспільного піклування, особливо у випадку настання у житті такої особи факторів екзистенціального характеру, за яких їй конче потрібна допомога. Каталізатором наведених явищ постають деструктивні процеси, перш за все соціального походження, за яких виникає загроза глобального характеру, коли ставиться під сумнів існування суспільства на регіональному, національному чи міжнародному рівнях.

За таких умов соціум через надбудови публічної влади створює механізми та інструменти усунення або пом'якшення негативних наслідків впливу зазначених соціально обумовлених процесів на особу, яка є його членом. Правовим засобом, покликаним створити умови для гідного існування особи за зазначених обставин, виступає комплекс правових норм, який охоплюється сутністю права соціального забезпечення.

Посеред інструментів, які покликані вирішити поставлені завдання в даній сфері, окрім різноманітної діяльності органів публічної влади, окреме місце займає волонтерська діяльність. В Україні волонтерська діяльність отримала вагомого поширення з огляду на події останніх років, які ознаменувались проявами гібридної та відкритої агресії щодо українського суспільства та української державності. Такий стан справ не міг не відобразитись на житті пересічного громадянина, а тому сприяв гіперболічному розвитку волонтерського руху у різноманітних його проявах, що слугувало передумовою до детермінації місця волонтерської діяльності у предметі правового регулювання.

Оскільки волонтерська діяльність сприймається за загальним підходом як допоміжна діяльність у сфері надання соціальних послуг, то виникає питання щодо визначення її місця у предметі права соціального забезпечення в умовах сьогодення.

Мета дослідження. У зв'язку з цим **метою** даної статті є визначення правової природи волонтерської діяльності у змісті предмету права соціального забезпечення з урахуванням положень чинного законодавства та теоретичних напрацювань вчених, які є представниками різних сфер правової науки.

Стан опрацювання проблематики. Правова природа волонтерської діяльності була предметом вивчення низки вчених, які є представниками адміністративно-правового та соціально-правового напрямків дослідження сутності вказаної категорії. Так, адміністративно-правову сторону даного поняття розглянули В.О. Гапон [1], К.О. Сидоренко [2], В.С. Сірко [3], В.В. Вашкович [4]. З позиції сприйняття волонтерської діяльності в якості виду благодійництва дане питання більш детально досліджували Р.М. Сергієнко [5], А.О. Панченко [6], В. Ліпкан [7]. Інші прояви волонтерської діяльності вивчали П. Горінов та Р. Драпушко [8], А.М. Котелевець [9], В.Ю. Томіна та А.З. Пашаєв [10], О.М. Волуйко та О.М. Микитюк [11].

Наведені дослідження правової природи волонтерської діяльності створюють комплексну картину сутності даного поняття й створюють передумови для його вивчення у змісті предмету права

соціального забезпечення, у тому числі з огляду на потребу в інтерполяції узагальненого підходу до цього питання в умовах екзистенціальних викликів українській державності.

Виклад основного матеріалу. Право соціального забезпечення як галузь права має визначальне значення для забезпечення виконання соціальної функції суспільства і його надбудови – публічної адміністрації. Саме право соціального забезпечення здійснює регулювання суспільних відносин, пов'язаних з наданням матеріального забезпечення, соціальних послуг, допомоги особам, які знаходяться в умовах дії екстраординарних обставин, що сприяють доповненню правового статусу таких осіб низкою додаткових прав, унормованих в межах положень даної галузі права. На захист існування такої правової галузі Т. Гарасимівим наводяться її характерні риси: вирізнення предмету правового регулювання (суспільні відносини у сфері соціального забезпечення, захисту та страхування), визначення методу правового регулювання імперативного характеру, виділення складових елементів у їх цілісному взаємозв'язку [12, с. 28]. Варто погодитись з міркуванням Г. Яковлевої, згідно якого право соціального забезпечення як самостійна галузь права в національній правовій системі України зазнала істотного реформування з огляду на потреби суспільства й відповідає таким ознакам як: наявність спеціальних нормативних актів, які регулюють відповідні суспільні відносини, суб'єктами останніх є держава та фізичні особи, котрі знаходяться в певних життєвих обставинах, за яких вони потребують матеріальної чи іншої допомоги [13, с. 105]. З позиції детермінації права соціального забезпечення за притаманними саме йому принципами М.С. Яковенко висловлюється стосовно забезпечення такими фундаментальними засадами даної галузі права ефективного соціально справедливого розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, які мають право у встановленому порядку на таке в тій чи іншій формі [14., с. 414].

Разом з тим, слушною є думка, яка надає доступ до реалізації соціальної функції держави, у тому числі в рамках права соціального забезпечення, різним недержавним інституціям, якими є різноманітні громадські організації та безпосередньо окремі громадяни [15, с. 109–111]. Доповнює наведене міркування, за яким недержавні організації, які надають соціальні послуги, виступають одним з інструментів розбудови громадянського суспільства в Україні [16, с. 93–94]. Саме це опосередковує потребу у здійсненні низки заходів організаційного, правового, соціально-економічного характеру, які спрямовані на встановлення режиму партнерства публічної адміністрації в особі органів державної влади та місцевого самоврядування з одного боку й приватного сектору, перш за все громадських організацій та окремих осіб, з іншого. Основною діяльністю останніх є надання соціальних послуг, що забезпечує реалізацію соціальної функції держави у всіх сферах суспільного буття, зокрема в межах реалізації змісту суспільних відносин, що є предметом права соціального забезпечення.

Досить принагідним є висловлювання, згідно якого предмет права соціального забезпечення сприймається як динамічна категорія, яка підпорядковується певній трансформації з огляду на соціально-економічну стратегію державної політики в сфері соціального забезпечення. При цьому серед визначальних рис суспільних відносин, які складають зміст права соціального забезпечення, відзначено: 1) спрямованість на реалізацію конституційного права населення на захист та допомогу при настанні складних життєвих обставин; 2) здійснення попереджувальних заходів, які формують запобіжні інструменти для уникнення ризику настання наведених життєвих обставин; 3) їх реалізація в межах соціально-забезпечувальних або похідних взаємин [17, с. 162–163]. З іншого боку в предметі права соціального забезпечення виокремлено суспільні відносини матеріального та процедурного характеру. Останні виникають безпосередньо між органами публічної адміністрації та особами, які опинилися в життєвих умовах, коли потребують соціальної допомоги. В межах першої групи взаємини складаються як між органами публічної адміністрації й фізичними особами, так і між організаціями, які реалізують соціальну функцію держави, й особами, що її потребують [18, с. 92–95].

Досить вагомим є міркування, за яким у предметі права соціального забезпечення диференційовані сервісні суб'єкти права соціального забезпечення, які наділені відповідною соціально-забезпечувальною правосуб'єктністю, що реалізується у формі надання відповідних соціальних послуг особам, які входять в число таких, що потребують соціальної допомоги та відповідного соціального забезпечення. При цьому в межах предмету права соціального забезпечення виокремлено соціально-забезпечувальні відносини, у тому числі щодо надання соціальних допомог та соціальних пільг, що у певній мірі релевантне викладеному з огляду на предмет даного дослідження [19, с. 26–28].

Дійсно волонтерська діяльність та суб'єкти, які її здійснюють, цілком мають право бути розглянутими у змісті предмета права соціального забезпечення з огляду на наступні міркування щодо цієї категорії у науці. На думку В.С. Сірко, волонтерська діяльність – це діяльність, яка полягає у наданні допомоги особі, групі осіб, державним органам, організаціям та державі, де вагомою пере-

думовою до здійснення такої є формування відповідного нормативного підґрунтя, яке б створило ефективний механізм поєднання приватних інтересів волонтерів, суб'єктів отримання допомоги з одного боку та публічних інтересів держави й суспільства з іншого [3, с. 8-9].

Принагідним є підхід до сутності волонтерської діяльності як способу реалізації повноваження публічної адміністрації щодо передачі соціальної функції держави до інших суб'єктів, зокрема фізичних осіб та організацій, які наділяються правовим статусом волонтера. Саме з позиції соціальної функції пропонується два напрями здійснення волонтерської діяльності: 1) щодо соціального забезпечення та надання соціальних послуг; 2) здійснення соціального захисту окремих категорій осіб. Реалізація змісту волонтерства за таких обставин пояснюється передачею соціальної функції від держави до недержавних суб'єктів, що цілком відповідає вектору реформування державного управління у всіх сферах буття суспільства, у тому числі у сфері соціального забезпечення населення [4, с. 7-8].

За іншим підходом детерміновано такі ознаки волонтерської діяльності: 1) окрема форма благодійництва; 2) є неприбутковою діяльністю; 3) змістом є надання послуг та виконання суспільно корисних дій; 4) має соціально спрямований характер, якому притаманні певні особливі функції, як от медична, гуманітарна, соціальна, логістична тощо; 5) підґрунтям до обрання такої діяльності є особиста мотивація, вільний вибір та пожертва власних ресурсів (часу, матеріальних благ); 6) метою є надання соціальних послуг та відповідних благ саме тому колу осіб, які безпосередньо потребують цього внаслідок перебування у складних життєвих обставинах [5, с. 123].

З огляду на міркування Р.А. Сербина визначаються такі ознаки волонтерської діяльності: добровільність; здійснення особами зі спеціальним правовим статусом (волонтерами); правовою підставою є укладення відповідного договору; проявляється у формі громадської участі у суспільно корисних справах; здійснюється безоплатно, завдяки особистій мотивації та переконанню; має за мету надання відповідної допомоги, сприяння особистісному та професійному зростанню, самореалізації та соціалізації особистості, просвітництво населення та організація педагогіки середовища [20, с. 49]. Підтримуючи такі умовиводи А.О. Панченко пропонує визначити волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, безкорисливу діяльність, яка здійснюється волонтерами (особами зі спеціальним правовим статусом) шляхом надання волонтерської допомоги, тобто відповідного кола робіт та послуг, й є формою благодійної діяльності [6, с. 117].

З позиції соціологів волонтерська діяльність є нічим іншим як проявом соціальної активності особистості, тим самим ототожнюючись з невід'ємною частиною соціального життя суспільства й виступаючи наріжним критерієм для визначення готовності суспільства до власної відповідальності, визначальним змістом якої є саме допомога тим особам, які її потребують [9, с. 58-60].

За результатами аналізу чинного законодавства, яке регулює волонтерську діяльність, вченими виділяються такі її риси як добровільність, благодійність, неприбутковість, вмотивованість, необхідність та суспільна корисність [7, с. 124-125]. Водночас, під кутом погляду на волонтерську діяльність як соціальну послугу пропонуються на загальній притаманній останнім основні засади як визначальні й для волонтерської діяльності, зокрема: сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, попередження виникнення складних життєвих обставин, створення умов для розв'язання подібних проблем у житті конкретно визначеної особи. Зокрема, у контексті соціального захисту населення серед волонтерської діяльності як соціальної послуги диференціюють такі різновиди: догляд, підтримання належних умов проживання, паліативний (хоспісний) догляд, реабілітація та соціальна профілактика, соціальний супровід (патронаж) [8, с. 48-52].

У проєкції на нормативне визначення волонтерської діяльності в інших країнах пропонується виділяти такі її ознаки: 1) добровільність, здійснення особою зі спеціальним статусом, надання допомоги певним категоріям осіб (безробітні, соціально незахищені, інваліди, особи похилого віку, представники національних меншин, іммігранти, наркомани, жертви домашнього насильства), спрямованість допомоги (катастрофи різної етимології, захист і поліпшення навколишнього середовища, збереження культурної спадщини, проведення культурних та благодійних заходів, здійснення програм розвитку і проєктів) (Чехія); 2) додатково в Угорщині визначена додаткова регламентація правового статусу суб'єктів волонтерської діяльності та особливості його набуття; 3) португальське законодавство більш прискіпливо відноситься до питання предмету волонтерської діяльності та особливостей її здійснення окремими суб'єктами; 4) польське законодавство доволі розширює коло осіб, які можуть займатись волонтерською діяльністю, навіть включаючи сюди суб'єктів публічної адміністрації [10, с. 14-15].

З огляду на правовий режим воєнного стану пропонується окремо відзначити такі ознаки волонтерської діяльності поряд з наведеним як пряма чи опосередкована пов'язаність з допомогою різним категоріям осіб, постраждалим від воєнних дій, а також виконання факультативних функцій органів публічної адміністрації та відповідних державних установ у сфері надання соціальних

послуг. У зв'язку з цим особливостями волонтерської діяльності за таких екзистенціальних для українського суспільства умов є: екстраординарність обставин її здійснення; формування нетипових для міжнародної практики форм та напрямів; розширення кола осіб, які потребують такої допомоги; погодження певної частини заходів в межах волонтерської діяльності із військовими [11, с. 246-247].

Ретроспективне дослідження волонтерської діяльності на теренах української держави надало можливість вирізнити такі її риси: 1) висока мобільність; 2) оперативність; 3) чітко вибудована логістика; 4) досить різноманітний та гнучкий перелік засобів до здійснення такої діяльності, що релевантне відповідним видам підприємництва у певних сферах; 5) превалювання замінної форми волонтерства над допоміжною у взаємозв'язку з реалізацією соціальної функції суб'єктом публічної адміністрації; 6) поступове превалювання сталих форм цієї діяльності над тимчасовими, обмеженими метою, часом, змістом; 7) висока ініціативність з боку громадянського суспільства [21, с. 16-17].

Вагоме місце у детермінації волонтерської діяльності займають основні чинники, на яких вона будується (принципи), вивчення яких створює умови для окреслення відповідних її ознак: законності, гуманності, добросовісності, рівності, індивідуальності, непрофесійного характеру, соціальної спрямованості, добровільності, безоплатності, ефективності, безпечності [22, с. 52].

Закон України «Про волонтерську діяльність» характеризує таку діяльність як добровільну, соціально спрямовану, безоплатну, неприбуткову, яка здійснюється суб'єктом зі спеціальним правовим статусом на договірних засадах, має допоміжний характер, для якої нормативно визначено винятки за суб'єктом та сферою здійснення. З урахуванням викладеного тут варто додати, окрім допоміжного, також і представницький характер органів публічної адміністрації щодо реалізації окремих повноважень розглянутими суб'єктами в рамках волонтерської діяльності. З урахуванням невичерпного переліку напрямів здійснення волонтерської діяльності, що містяться у ч. 3 ст. 1 розглянутого нормативно-правового акта, у площині предмету права соціального забезпечення варто відзначити такі: 1) підтримка малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, які потребують соціальної реабілітації, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; 2) догляд за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги; 3) допомога громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану; 4) надання волонтерської допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів; 5) допомога для подолання наслідків бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації.

Висновки. Таким чином, проведене в даній роботі дослідження правової природи волонтерської діяльності у змісті предмету права соціального забезпечення у розрізі наявних напрацювань та нормативно-правового підґрунтя надало можливість дійти таких висновків.

По-перше, волонтерська діяльність є формою благодійництва й охоплюється такими ознаками: добровільність, соціальна спрямованість, безоплатність, неприбутковість, здійснюється суб'єктом зі спеціальним правовим статусом, ґрунтується на договірних засадах, має допоміжний або представницький характер, має певні винятки за суб'єктом та сферою здійснення.

По-друге, така діяльність в українському суспільстві відзначається наступними рисами: висока самоорганізація; відтворює високий рівень формування громадянського суспільства, оперативність; корелятивність з відповідною підприємницькою діяльністю у тій чи іншій сфері; перехід від тимчасового до постійного характеру як соціального інституту.

По-третє, особа, яка здійснює волонтерську діяльність, стає суб'єктом реалізації соціальної функції публічної адміністрації, тим самим забезпечуючи підміну останньої інституціями громадянського суспільства.

По-четверте, в межах предмету права соціального забезпечення частина напрямів волонтерської діяльності займає гідне місце, що обґрунтоване релевантними повноваженнями таких суб'єктів й спрямованістю їх роботи в межах чинного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гапон О. Волонтерська діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 65. С. 19–22.
2. Сидоренко К.О. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 18 с.
3. Сірко В.С. Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 23 с.

4. Вашкович В.В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2019. 19 с.
5. Сергієнко Р.М. Надання освітніх і юридичних послуг молоддю в рамках благодійності через професійно спрямовану волонтерську діяльність. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 122–127.
6. Панченко А.О. Волонтерська діяльність як одна із форм благодійницької діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 84. Частина 2. С. 113–117.
7. Ліпкан В. Правова природа феномена інформаційного волонтерства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 121–131.
8. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
9. Котелевець А.М. Розвиток соціальної активності студентів у волонтерській діяльності. Дис. докт. філ. у галузі 23 «Соціальна робота». Київ, 2024. 362 с.
10. Томіна В.Ю., Пашаєв А.З. Порівняльно-правовий аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства в питаннях волонтерської діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 13–16.
11. Волуйко О.М., Микитюк О.М. Волонтерська діяльність як чинник реалізації заходів правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 243–247.
12. Гарасимів Т. Право соціального забезпечення як галузь національного права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 23–29.
13. Яковлева Г. Право соціального забезпечення як самостійна галузь права в національній правовій системі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 102–106.
14. Яковенко М.С. Вчення про принципи права соціального забезпечення: внесок харківської школи права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Випуск 65. С. 411–415.
15. Кравченко О., Кулик М., Скочко М. Недержавні організації як суб'єкти соціального розвитку громад: досвід міжнародного благодійного фонду «Небайдужі». *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Вип. 1(6). С. 105–111.
16. Черкашина Т.О. Недержавні громадські організації як суб'єкт надання соціальної допомоги населенню. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. № 2 (6). С. 89–94.
17. Тищенко О.В. Концептуальні основи вчення про предмет права соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 161–164.
18. Ярошенко О.М. До питання про предмет права соціального забезпечення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3(90). С. 90–98.
19. Яковлева Г.О. Суб'єкти права соціального забезпечення: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05. Харків, 2019. 47 с.
20. Сербин Р.А. Детермінація форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 47–52.
21. Головка О.В. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2023. № 2(89). С. 9–18.
22. Кравцова Є.О. Система принципів волонтерської діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 49–53.